

RUSYA-İRAN (KAÇAR) İLİŞKİLERİ ADINA DEHŞET VERİCİ BİR
HADİSE: RUSYA'NIN TAHRAN BAŞKONSOLOSLUĞU BASKINI
VE BÜYÜKELÇİ ALEKSANDR GRİBOYEDOV VE MAİYETİNİN
KATLEDİLMESİ (11 ŞUBAT 1829)

ABDOLVAHİD SOOFİZADEH* - ÖZGÜR TÜRKER**

Griboyedov'un melankolik karakteri, öfkeli zekâsı, iyi yürekliliği, insanlığın kaçınılmaz yoldaşları olan zayıf yanları ve kusurlarıyla, olağanüstü çekicilikte bir kişiliği vardı. Onu kalles bir kavgâ ortasında yakalayan ölümlün, korkunç ya da üzücü bir yanı yok bence. Ansızın ve çok güzel bir biçimde geldi çünkü...¹

A. S. Puşkin

Giriş

XIX. yüzyılın Osmanlı mülküne olduğu gibi Kaçar Hanedanı'nın iktidarda bulunduğu İran'a da barış ve huzur getirmeyeceği aşikârdı. Avrupalı devletlerin hızlı bir sanayileşme yarışına girmesi, hammadde ve pazar bulma arayışları ve bunun yanında iki ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik konjonktür, küresel güçlerin dikkatini bu iki ülkenin sahip olduğu geniş topraklara, doğal limanlara, ticaret yollarına; kısacası tüm yeraltı ve yerüstü zenginliklerine yöneltmişti. Osmanlı ve İran'ın yarı başında beliren en büyük tehdit ise artık bu iki ülke topraklarını kendi sınırlarına katma konusunda hiçbir çekincesi olmadığını her fırsatta ispat eden Rusya İmparatorluğu'ydu. Aynı dinin iki zıt fraksiyonunu benimsemiş olmanın yarattığı tarihsel husumet, Osmanlı ve İran'ı uzun soluklu çatışmalara ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE, vahid.soofizadeh@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, oturker@sdu.edu.tr

¹ Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, Çev: Ataol Behramoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 36-37.

sınır ihlallerine sürüklerken, artık kapıya dayanan ortak bir düşmanın bulunuyor olması, daha pragmatik politikaların takip edilmesini zorunlu hâle getirmişti. Rusların iki ülke arasında kurulabilecek olası ittifaktan kaygı duydukları ve bu suretle Balkanlarda ve Karadeniz’de daha çetin mücadeleler yaşadıkları Osmanlı Devleti’ne karşı İran’ı ürkütme istemedikleri, önceki yüzyıldan kalma bir iki antlaşma metni vasıtasıyla açıkça görülmektedir². Rusya’nın sahneye koyduğu bu sinsî plan sayesinde bilhassa Kafkasya bölgesinde ortak bir kaderi paylaşan İran ve Osmanlı devletleri, kendi aralarında herhangi bir ittifak kuramadan düşmana karşı birbiri ardına yenilgiler aldılar. Bu suretle iki ülke arasında asırlardır pay edilmiş hâlde bulunan Kafkasya bölgesi, artık Rus çarının hâkimiyet alanına girer hâle geldi. Kaçar İran’ı, Ağa Muhammed Han’ın 1795 yılındaki Kafkasya seferi ardından eski ayrıcalıklarına yeniden kavuşmuş gibi görünse de Ruslar, İran’a karşı düzenledikleri iki harekât ile Kafkasya’yı tamamen kontrol altına alıp bölgenin belki de en eski aktörü konumundaki İran’ı Aras Nehri’nin güneyine atmayı başardılar. İran, önce 1813 yılında imzaladığı Gülistan Antlaşması ve en nihayetinde de Rus kumandan İvan Födoroviç Paskeviç’in işi Tebriz’i işgal etmeye kadar vardığı 1826-1828 Rus-İran Savaşı’nın ardından imzalanan Türkmençay Antlaşması ile birlikte, aralarında etnik ve dinî rabıta bulunan Azerbaycan hanlıklarını (Talış, Şirvan, Gence, Kuba, Bakü, Karabağ, Şeki, Nahcivan) Rusya’ya bırakmak zorunda kaldı. 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması, iki ülke arasındaki savaşa bir son vermesinin yanında, Rusya’ya Osmanlı ile Balkanlarda ve Kafkasya’da yürüttüğü savaşa yeniden odaklanma şansını tanıdı. Bu nedenle masa başında gönlünü aldıkları Kaçar Hanedanı’nı nötr bir hâlde tutmak adına antlaşmaya birkaç madde daha eklemekten geri durmadılar. Bunlardan ilki Kaçar tahtının resmi varisi olan ve *Naibü’s-Saltana* (saltanat naibi) sıfatına haiz Abbas Mirza’nın İran’ın müstakbel Şahı olarak Rus İmparatoru I. Nikolay tarafından tescil edilmesini sağlayan 7. madde³; bir diğeri ise antlaşma hükümlerinin yerine

² 10 Mart 1735 tarihinde Çariçe Anna İvanovna (1730-1740) ve İran hükümdarı Nadir Şah (1736-1747) arasında Azerbaycan’ın Gence vilayetinde imzalanan antlaşma gereği Rusya I. Petro tarafından ele geçirilen Derbent ve Bakü’yü İran’a iade ediyordu. Ayrıca Rusya ve İran arasında 12 Ocak 1732 tarihinde imzalanan Reşt Antlaşması hükümleri de aynen kabul ediliyordu. İran tarafı ise bu antlaşma gereği sürgündeki Rus yanlısı Gürcü Kralı VI. Vaktang’ın meşruiyetini tanımayı kabul etmiştir. Bkz. “Traktat Mejdu Rossiiyu i Persiiyu, Zakluçenniy Pri Genj”, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoy İmperii* (PSZ), Sobr. 1, Tom. 21, 10 Mart 1735, №. 6707, s. 492-496.

³ *Madde 7: En kısa süre içinde İran Şahı’nın oğlu Abbas Mirza’nın tahtın resmi varisi olduğu, kendisinin dostluğunu kanıtlamak ve veraset kurallının gerçekleşmesine yardımcı olmak için bir deklarasyonla ilan edilecektir. Majesteleri Rus İmparatoru Abbas Mirza’yı tahtı aldıktan sonra tahtın resmi sahibi olarak tanımayı taahhüt eder.* Bkz. “Traktat, Zakluçönniy Mejdu ego Velicestvom i Şahom Persidskim” (PSZ), Sobr. 2, Tom. 3, 10 Şubat 1828, №. 1794, s. 128.

getirilmesini ve Kaçar Hanedanı ile olan ilişkilerin daha sağlıklı yürütülmesi adına karşılıklı diplomatik misyonların meydana getirilmesini öngören 9. madde idi⁴. Antlaşmanın diğer hükümlerinin yanında çok dikkat çekmeyen bu iki maddenin yansımaları Rusya-İran ilişkileri adına büyük bir krizin ortaya çıkmasına ve yine kendi içinde son bulmasına neden olacaktı.

Aleksandr Sergeeviç Griboyedov

General Paskeviç'in Tahran'a yürümeye hazırlandığı bir sırada Kaçar Hanedanı'nın imdadına yetişen Türkmençay Antlaşması, her ne kadar İran adına başarısız bir diplomatik metin gibi görünse de, tahtın varisi konumundaki Abbas Mirza'nın dahi Tebriz'de Ruslara esir düşmüş olması dikkate alındığında, aslında hanedanın devamı bakımından önemli bir kazanım olarak kabul edilebilir. Kaçarlar, antlaşma sayesinde Rusların Aras'ın güneyine inmek suretiyle işgal ettikleri toprakları geri almakla birlikte, Feth Ali Şah'ın veliahtı ve ordu komutanı konumundaki Abbas Mirza'yı da esaretten kurtarmış oldular. Bunun yanında İran'ın Ruslara ödemeyi taahhüt ettiği yüklü miktardaki savaş tazminatının da (10 kurur Tuman altın ya da 20 milyon Ruble) Abbas Mirza'nın salıverilmesi için bir nevi fiyde olduğu gerçeğini yadsımamak gerekir⁵.

Antlaşmanın imzalanmasını takip eden günler, Rusya tarafında Osmanlı'ya karşı yürütülen savaşın da Ruslar lehine şekillendiği bir süreci beraberinde getiriyordu. Paskeviç'in, tıpkı İran'a yaptığı gibi Osmanlı Devleti'ni de Kafkaslar üzerinden tehdit ediyor olması, Rusları her geçen saniye hedefine daha da yaklaştırıyor, bu sebeple Türkmençay Antlaşması'nın garanti altına alınması için bir elçilik delegasyonunun oluşturulması öncelikli hâle geliyordu. Paskeviç'in bu iş için belirlediği kişi kendi kuzeni olan Aleksandr S. Griboyedov'du⁶. Griboyedov dönemin Rus

⁴ Madde 9: *Büyük dilekler ile yeniden tesis edilen dostluğun korunması için Majesteleri Rus İmparatoru ve Majesteleri İran Şahu'nun yüce hükümetleri karşılıklı elçilikler oluşturulmasını kabul eder.* Bkz. "Traktat, Zakluçönniy Mejdu ego Veliçestvom i Şahom Persidskim" (PSZ), Sobr. 2, Tom. 3, 10 Şubat 1828, №. 1794, s. 128.

⁵ Türkmençay Antlaşması'nın savaş tazminatını öngören 6. maddesi için bkz. "Traktat, Zakluçönniy Mejdu ego Veliçestvom i Şahom Persidskim" (PSZ), Sobr. 2, Tom. 3, 10 Şubat 1828, №. 1794, s. 127-128.

⁶ Moskova'nın ileri gelen ailelerinden birine mensup bulunan Aleksandr Sergeeviç Griboyedov 1795 yılında dünyaya geldi. Moskova Üniversitesi'nde tahsil gördükten sonra bir dönem orduda görev aldı ve 1815 yılında bu görevinden ayrıldı. Aynı yıl St. Petersburg'a gelerek ilk eseri olan "Genç Çift'i" yayımladı. İki yıl sonra dönemin Rus Dışişleri Bakanlığı olan *Kollegia Inostrannih Del'e* girerek düzenli bir şekilde İran ve Kafkasya hakkındaki diplomatik meseleler üzerinde çalıştı. Griboyedov İran'a ilk seyahatini 1819 yılında gerçekleştirdi. Hızlı bir şekilde Arapça ve Farsça öğrenerek kurnaz bir diplomat olarak itibar kazandı. 1822 yılında ise dönemin meşhur Kafkasya Askerî Valisi Yermolov'un diplomatik sekreterliği görevini ifa etti. Bkz. David M. Lang, "Griboyedov's Last Years in Persia", *The American Slavic and East European Review*, Vol. 7, №. 4, December 1948, s. 317.

entelijansiyası için seçkin bir edebî figürdü ve sağlam bir liberal eğitimden geçmişti. Bir defaya mahsus olmak üzere Aleksandr Petroviç Yermolov'un⁷ da sekreterliğini üstlenmiş, daha sonra Türkmençay Antlaşması'nın akdi sırasında aktif olarak görev almıştı⁸. Hattı zatında İran'ın teslim olma müzakerelerindeki aşağılayıcı ifadelerin sahibi de Griboyedov'un kendisiydi. Şimdi İran tarafından ödenecek sarsıcı savaş tazminatı da dâhil olmak üzere, bütün antlaşma hükümlerini yerine getirmek onun sorumluluğunda olacaktı⁹. Griboyedov'a acil bir şekilde Tahran'a hareket etmesi emredildi¹⁰.

Bir süre Tebriz'de Abbas Mirza'nın yanında kalan Griboyedov, antlaşmayı geçerli kılacak adımları süratle yerine getirmeye başladı. Griboyedov, Abbas Mirza ile olan irtibatını güçlendirmek ve İran'daki bazı üst düzey görevlileri kendi tarafına çekebilmek adına yüklü miktarda para ve mücevheri muhataplarına hediye etmekten geri durmuyordu. Zira Paskeviç'e yazdığı raporda onların İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin etkisi altına girmesinden endişe ettiğini dile getiriyordu¹¹. Resmî yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Ruslar, İran ve Osmanlı devletlerini olası bir savaşa sürükleyerek Türklere bir cephe daha açmanın planlarını yapmakta ve bu vazifeyi de Griboyedov'a tevdi etmekteydiler. Paskeviç, 5 Aralık 1828 tarihinde Griboyedov'un raporuna cevaben yazdığı mektubunda aynen şu ifadelere yer vermektedir:

“Sizden duyduğuma göre İran hanedanlığının varisi (Abbas Mirza) Rus desteği ile Türklere karşı savaşmak niyetini belirtmişti. Böyle bir durum bizim lehimize olur. Ancak en büyük endişem, İran hanedanının diğer varislerinin Türklere gizli münasebetler yürütüyor olmasıdır. Böyle bir durumda bu plan başarısız olacaktır. Oysa aksi takdirde Ruslar Anadolu'nun kalbine kadar girebilirdi. Ayrıca İran'daki iç karışıklık, askerî zafiyet ve sefalet bu savaşın mutlak surette başarısız olacağını göstermektedir”¹².

⁷ 1816-1827 yıllarında Kafkasya Askerî Valisi olarak görev yapan Aleksandr Petroviç Yermolov'un faaliyetleri için bkz. *Aktı, Sobranne Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiyei (AKAK)*, Tom. VI, Çast. I-II, Tiflis 1874; ayrıca Vasily A. Potto, *Kavkazskaya Vöyna (Yermolovskoe Vremya)*, Tom. II, Moskva 2007. Yermolov'un kendi notları için ise bkz. A. P. Yermolov, *Zapiski (Notlar)*, Moskva 1868.

⁸ Peter Avery, *Tarih Muasır İran*, Çev: Muhammed Rafii Mehrabadi, Cilt I, Tahran 1379, s. 102.

⁹ Peter Hopkirk, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha International, London&New York 2006, s. 113.

¹⁰ İsmail Rayın, *Hukuk Begiran İngiliz Der İran*, Tahran 1373, s.162-163.

¹¹ “Griboyedov'un General Paskiyeviç'e 2 Aralık 1828 tarihli raporu”, N° 213, Tebriz, *Aktı, Sobranne Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiyei (AKAK)*, Tom. VII, Tiflis 1878, s. 662.

¹² “General Paskeviç'in Gribyedov'a 5 Aralık 1828 tarihli mektubu”, N°: 84, *Aktı, Sobranne Kavkazskoy*

İlk durağı olan Tebriz’de konvoyunun büyük bir kısmını bırakan Griboyedov, misyonunu yürütmeyi planladığı grupla yoluna devam etti. Heyetin içinde diplomatik sekreterler Maltzov ve Adelug, Doktor Malmberg, idare ve malzemenen sorumlu Dadaş-bek ve Rüstem-bek adında iki Gürcü bulunmaktaydı. Onları 16 Kuban Kazağı ve 30 kadar Müslüman, Rus, Ermeni ve Gürcü asıllı hizmetli takip ediyordu. Ayrıca kendisine rehberlik ya da mihmandarlık etmek üzere Abbas Mirza tarafından atanmış Nazar Ali Han adında bir İran subayı bulunmaktaydı¹³. Griboyedov’un bu iş için uygun kişi olup olmadığının tartışılması bir yana, bizzatihi emri altındaki görevlilerin de böylesine önemli bir misyonu yerine getirecek donanımda ve karaktere sahip olmadıkları şüphesi, gerek olayın şahitleri gerekse de bu konu hakkında araştırma yapan bilim adamları tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Zira Rus elçilik heyetinin daha Tahran yolu üzerinde meydana getirdikleri taşkınlıklar kendilerinden önce Şah’ın sarayına kadar ulaşmıştı¹⁴. 11 Şubat’ta gerçekleşen elim hadisenin ardından 5 Şaban (1 Mart 1829) tarihinde oğlu Abbas Mirza’ya göndermiş olduğu mektupta Şah, Griboyedov’un heyetinde bulunan kişilerden şikâyet ediyor ve yaşanan hadisenin bu kişilerin uygunsuz davranışları ve Büyükelçi’yi yanlış yönlendirmeleri neticesinde vuku bulduğuna dikkat çekiyordu¹⁵. Rus elçilik delegasyonu içindeki görevlilerin büyük kısmı (ki bunlara Rüstem-bek ve Dadaş-bek de dahil) İran’a karşı yürütülen savaşta aktif olarak görev almış olan kişilerden oluşuyordu. Bu da ister istemez savaşı kazanan taraf olmanın vermiş olduğu mağruriyetle karışık bir düşmanlığın bu kişilerin ruh hâline yansımış olabileceği şüphesini uyandırmaktadır.

Bununla birlikte yaşanan talihsizliklerin de Rus elçilik heyetinin yakasını bırakmadığı bir gerçekti. Heyet Tahran’a vardığında takvimler 30 Aralık 1828 gününü gösteriyordu. Şia mezhebine mensup Tahran halkının yoğun dinî duygularla

Arheograficeskoy Kommissiye (AKAK), Tom. VII, Tiflis 1878, s. 663-664.

¹³ Laurence Kelley, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia’s Mission to the Shah of Persia*, Tauris Parke Paperbacks, New York 2006, s. 179.

¹⁴ Rus elçilik heyetinde bulunan Rüstem-bek adındaki Gürcü görevlinin daha Kazvin’de iken Seyid Abdülaziz adındaki bir İran vatandaşının ikinci eşi olan Alman asıllı bir kadını alkoyması krize sebebiyet vermekle birlikte, kadının iki çocuğunun babası olan İran’lı ile kalmak istediğini belirtmesi ve Griboyedov’un yatıştırıcı tutumu sayesinde olay tathiya bağlanmıştı. Bk. Kelly, *a.g.e.*, s. 181-182; Lang, *a.g.m.*, s. 325.

¹⁵ Feth Ali Şah mektubunda Griboyedov’un heyetindeki bir kısım zevat hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Büyükelçi’den kaynaklanan birçok tatsız durum karşısında dahi hükümet memurları kendisine iltifat etmeyi sürdürdü. Hatta Şah bir Müslümanı katleden iki Ermeni’yi evinde sığınmacı olarak tutmasını bile affetti. Bebekliğinden beri onun yanında yetişen Rüstem adında bir Gürcü köle birçok saldırgan davranışta bulundu. Ona benzer ve Büyükelçi’nin maiyetindeki birkaç kalavuz ve hizmetkârlar da halka karşı nefret uyandıran davranışlarda bulundular. Bu kişiler sahte raporları ve yanlış bilgileri Büyükelçi’ye empoze ederek hükümetler arasına nifak soktular*”. Bkz. George Fowler, *Three Years in Persia: With Travelling Adventures in Koordistan*, Vol. I, London 1841, s. 204.

İslam Peygamberinin torunu olan Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin yasını tuttuğu bir sırada, tıpkı onu şehit eden Yezid gibi siyah bir aygırın üzerinde Tahran'a giriş yapan Griboyedov'un bu görüntüsü halk üzerinde nasıl bir intiba bıraktı bilinmez ama daha birkaç ay öncesine kadar savaş hâlinde oldukları "kâfir" Rusları karşılarında gören Tahranlıların çok da memnun olmadıkları barizdi¹⁶. Ancak Kaçar devlet adamları Griboyedov'u temsil ettiği misyonun ağırlığına yakışır biçimde resmî bir törenle karşıladılar¹⁷ ve kendilerine Rus Büyükelçiliği için ayrılmış büyükçe bir konak tahsis ettiler¹⁸.

Elçilik Baskını ve Aleksandr Griboyedov'un Öldürülmesi

Griboyedov'un Tahran'daki diplomatik misyonu oldukça çetrefilli ve zor başlıklar içermekteydi. Bilhassa İran ve Rusya arasında imzalanan antlaşma metninde yer alan bazı maddelerin hayata geçirilmesinin doğuracağı zorluklar ve bunun yanında Kaçar Devleti'nin içinde bulunduğu kırılgan ve istikrarsız siyasi atmosfer, Rus elçisinin kafasını meşgul eden hususlardı¹⁹. Paskeviç'e aralıklarla durumunu rapor eden Griboyedov'un en çok dile getirdiği hususlardan biri İran hükümetinin verdiği sözleri yerine getirmediği ve kendisini oyaladığı şeklindeydi²⁰. Feth Ali Şah ile olan ilk münasebetleri de çok dostane bir minvalde gelişmedi. Griboyedov, Türkmençay Antlaşması'nın bir nüshasını Şah'a takdim ettiği sırada Abbas Mirza'nın serbest kalması karşılığında ödenmesi istenen meblağı gündeme getirmesi Şah'ın keyfini kaçırdı. Bunun yanında Griboyedov'un Kaçar devlet protokolü gereği kendisine giymesi için verilen kıyafeti giymek istememesi, Feth Ali Şah'a elkablarını zikretmeden sadece "Şah hazretleri" diye hitap etmesi ve onun karşısında oturması muhatabı tarafından bir saygısızlık olarak addedildi. Rahatsızlık öyle bir boyuta geldi ki Şah bir ara kendisine Rusya'ya geri dönmesi için izin verdiğini söyledi. Griboyedov bunun kendisi ve misyonu için bir hakaret olduğunu belirterek Dışişleri Bakanı'na sert bir nota verdi. İran Dışişleri Bakanı Mirza Ebul-

¹⁶ Hopkirk, *a.g.e.*, s. 113; Kelley, *a.g.e.*, s. 183-184.

¹⁷ Rus heyeti Tahran'a geldiğinde (hic.1243) Feth Ali Şah devlet erkânından iki kişiye Griboyedov'u karşılaması emrini verdi. Bu kişiler Mirza Muhammed Ali Han ve Muhammed Veli Han Kasımlı idi. Bkz. Rayin, *a.g.e.*, s. 165. Süvari alayı şefi Muhammed Veli Han, Griboyedov'u selamlamak üzere bizzat Şah tarafından gönderilmiştir. Bkz. Kelley, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁸ Baş sekreter Maltzov'un bu karşılama seremonisi için "Kaflemiz daha önce hiçbir Avrupa elçisinin karşılanmadığı ölçüde sıcak bir şekilde karşılandı" şeklinde not düşmesi dikkat çekicidir. Bkz. Kelley, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁹ Tahran'a hareketinden yaklaşık bir yıl kadar önce Griboyedov ile görüşen Puşkin, onun bu görev konusunda hayli kaygılı olduğunu ve Şah ölür ölmez yetmiş oğlu arasındaki anlaşmazlığın bir katliama yol açacağından endişe ettiğini dile getirmektedir. Bkz. Puşkin, *a.g.e.*, s. 36.

²⁰ Bkz. "Griboyedov'un General Paskeviç'e 28 Kasım 1828 tarihli mektubu", №: 207, *Aktı, Sobranne Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiye (AKAK)*, Tom. VII, Tiflis 1878, s. 659.

hasan Han Şirazi (İlçi) ise durumu yumuşatmak adına elinden geleni yaptı. Griboyedov'a kendisine yapılan uygulamanın rutin bir uygulama olduğunu anlattı. Bu nüanslar elçi ve misyonu adına Şah ile aralarında bir soğukluk meydana getirdi. Bunun yanında elçilik personelinin ve Kazakların çarşıda ve pazarda yaptıkları uygunsuz hareketler, alenen içki içmeleri ve hırsızlık olaylarına adlarının karışması her geçen gün halk nazarındaki rahatsızlığı arttırmaya başladı²¹.

Griboyedov'un bu tahrik edici tutumlarının misyonuna ve Tahran'da bulunuş amacına zarar verdiği aşikârdı. Dönemin Rus kaynaklarına yansıyan ve Griboyedov'un ne surette olsun İran'ın güvenini kazanarak bu devleti Osmanlı ile olası bir savaşa sokmak istediğine dair Tiflis'te bulunan Paskeviç'e yazdığı raporlarla bakılırsa, bu misyonuyla çelişir eylemler içine giren Büyükelçi'nin asıl amacından saptığı söylenebilir. Gerçekten de Griboyedov'un Şah ve çevresindekilerle olan ilişkileri bir türlü istenilen düzeye ulaşamadı. Bunda Türkmençay Antlaşması'nın ağır hükümlerinin uygulanmasında karşılaşılan sıkıntuların yanında, Griboyedov ve heyetinin Kaçar devlet erkânı ile olan restleşmeleri de etkili oluyordu. Rus elçilik heyeti Tahran'a varalı daha bir ay bile olmamışken yaşanan bir hadise sınırların gerilmesine ve olayların çığırından çıkmasına neden oldu. Antlaşmanın 13. maddesi gereği iki ülke sınırlarında yaşayan sığınmacılara karşılıklı olarak iltica etme hakkı getirilmiş ve Abbasabad şehrinde kurulacak komisyonlar bu iş için memur edilmişlerdi²². Bu maddeden faydalanarak iltica talebinde bulunan eski bir saray çalışanı ve iki kadın hizmetkâr Griboyedov ve heyetinin katledilmesine neden olan olayın fitilini ateşlemiştir²³.

Anlaşma maddelerinin uygulanması konusunda azami gayret sarf eden Griboyedov'un, kendisine müracaat eden ve Feth Ali Şah'ın harem dairesinde görevli eski bir haremağası olan Mirza Yakub adındaki Ermeni dönmesinin iltica

²¹ Kelley, *a.g.e.*, s. 185; Tarih İran (Devreye Avşar, Zend, Kaçar), The Cambridge History of Iran mecmuasından, yayına hazırlayan: Avery, *a.g.e.*, s. 324.

²² *Madde 13: Önceki ve sonraki savaşlarda ya da herhangi bir zamanda alınmış savaş esirleri ve sivil rehinelere karşılıklı olarak dört ay içinde serbest bırakılacaktır. Bu kişiler temel ihtiyaç maddeleri ve diğer gereksinimleriyle teçhiz edilmiş bir şekilde kabul, ulaşım ve iskân için başvuru yapabilecekleri karşılıklı komisyonların kurulacağı Abbasabad şehrine gönderilmelidir. Anlaşan devletler bahsedilen dönemde büyük mesafelerden ya da diğer nedenlerin bir sonucu olarak sivil rehinelere teslim edemez ise İran ve Rusya devletleri bu iş için sınırsız bir talep hakkına sahip olacaktır. Her iki devletin yukarıda belirtilen durumlarda ve her zaman sınırsız talep hakkı vardır ve bunların ortaya çıkarılması ya da talep durumunda esirleri teslim edeceğini varsayar.* Bkz. "Traktat, Zakluçömnny Mejdu ego Veliçestvom i Şahom Persidskim" (PSZ), Sobr. 2, Tom. 3, 10 Şubat 1828, №. 1794, s. 129.

²³ Griboyedov ve heyeti için sonun başlangıcı olan iltica meselesi için bkz. Fowler, *a.g.e.*, s. 202-227; Kelley, *a.g.e.*, s. 187-194; Hopkirk, *a.g.e.*, s. 113; Ali Asker Şemim, *İran Der Devreye Saltanate Kaçar*, Müdebbir Yayınları, 7. Baskı, Tahran 1375, s. 105; *Tarih İran*, s. 324-325; Rayin, *a.g.e.*, s. 166-177.

talebini görmezden gelmesi beklenemezdi²⁴. Ancak Kaçar devlet geleneğini ve halkın hassasiyetlerini göz ardı etmesi de yaptığı en büyük hata olmuştur. Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza'ya yazdığı mektupta Mirza Yakub'u hırsızlık yapmakla itham etmesi ve Griboyedov'un onu himaye etmekle hata yaptığını belirtmesi, İran tarafının bu olayı iki ülke dostluğu adına yapılmış bir ihanet olarak algıladığını göstermektedir²⁵. Bunun yanında Şah'ın ithamlarının da bir şekilde açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira İran tarafının talebi Mirza Yakub'un iltica etmeden evvel yasalar önünde hesap vermesi şeklindeydi²⁶. Griboyedov öncelikle Mirza Yakub'dan iltica talebinden vazgeçmesini ve eski görevine geri dönmesini istedi. Hatta onun için Kaçar Devleti idarecilerinden af talebinde dahi bulundu. Ancak böyle bir durumda kendisinin şeriat hükümleri uyarınca idam edileceğine inanan Yakub, Griboyedov'u da etkisi altına alarak olayı daha da içinden çıkılmaz hâle getirdi. Griboyedov'un talimatıyla Baş Sekreter Maltzov onu tercüman Mirza Neriman ile birlikte harem yöneticisi Minuçehr Han'ın yanına götürerek kararını deklare etmesini istedi. Onlar Yakub'u harem başının yanında bırakarak onu ikna etmesini umar bir hâlde geri döndüler. Ancak Yakub burada sadece eski eşyalarını toplamak ve elçiliğe taşımakla yetindi. Ertesi gün işler daha da kızıştı. Yakub'un evi Şah'ın emri ile mühürlendi ve Yakub'un 30-40.000 Tuman'ı çaldığı iddia edildi. Mirza Yakub bu suçlamayı reddetti. Griboyedov, Yakub'un Maltzov ve Mirza Neriman ile birlikte Minuçehr Han'ın evine götürülmesini emretti. Dışişleri Bakanı ve hazine sorumlusu da orada hazır bulunacaktı. Harem başının evinde İranlı görevliler tarafından Yakub'a hakaret edildi ve yüzüne tükürüldü. Griboyedov, Rus koruması altındaki bir tanığa bu şekilde muamele edilmesine oldukça öfkelenildi. Rus Büyükelçi: *"Bu tükürük Mirza Yakub'a değildi. Ben onların önce İmparatorumuza*

²⁴ Aslında Griboyedov'un Mirza Yakub'un gelişini haber aldıktan sonraki ilk tepkisi de müspet değildi. Onun bir hırsız gibi gece kapiya dayanmasından rahatsız olmuştu. Ancak ertesi gün Mirza Yakub'un elçiliğe kabul edilmesi gerektiğini düşünerek ona usulünce başvuru yapması için çağrı yapıldı. Bkz. Kelley, *a.g.e.*, s. 188.

²⁵ Feth Ali Şah 5 Şaban tarihli mektubunda Mirza Yakub meselesiyle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: *"Mirza Yakub, bir hadımdır ve Enderun'da baş yöneticidir. Uzun yıllardır Müslümandır ve Şah'ın hizmetindedir. Eskiden bir Ermeni'ydi ve köle olarak satın alındıktan sonra yıllarca güvenilir bir hizmetkâr olarak hizmet etti. Ancak son zamanlarda yüklü miktarda nakit para ve mücevher çaldı ve Rus elçiliğine mülteci olarak sığındı. Şah, eğer arzu etseydi onu Büyükelçi'ye armağan ederdi, ancak köle mülak surette iade edilmeliydi. Büyükelçi Şah'a onu kanun yolu ile almak zorunda olduğunu belirtti. Hükümet buna karşı hiçbir itirazda bulunmadı ancak hayal kırıklığına uğradı. Büyükelçi tarafından himaye edilen Mirza Yakub, mahkemeye sevk edildi ve hırsızlık suçundan hüküm giydi. Daha sonra alenen Peygambere küftü ve Şah'a tüm maiyeti önünde hakaret etti. O ayrıca halka da tıpkı hükümet gibi hakaretler etti."* Bkz. Fowler, *a.g.e.*, s. 205.

²⁶ Bu süreçte Mirza Yakub Rus Konsolosluğu'nda iken İran dışişleri bakanı Griboyedov'a bir mektup yazarak Yakub'un gitmesine izin verileceğini ancak Yakub'un ülkeyi terk etmeden önce mahkemeye çıkarak hesap vereceğini, mal varlığı ve her şeyi açıklandıktan sonra ülkeden çıkmasına izin verileceğini belirtti. Bkz. Rayin, *a.g.e.*, s. 168.

sonra da şahsıma tükürmüş olduklarını varsayıyorum” diyerek öfkesini dile getirmiştir²⁷.

Olayın diğer tarafında olan iki Gürcü kadın meselesi ise belki de halkın öfkesinin Rus heyetine yöneltmesine neden olan başlıca amil olmuştur. Olayın muhataplarından biri olan sabık başvezir Allahyar Han Kaçar Asafü'd-Devle, Feth Ali Şah'ın damadı ve Kaçar hanedanının ileri gelenlerindendi. Yaklaşık bir yıl evvel Rusların Tebriz'i zapt etmesi sırasında esir alınmış ve onun esir alınmasında Griboyedov'un heyetinde bulunan Rüstem-bek'in de büyük rolü olmuştu. Bu nedenle özelde Griboyedov'un şahsına, genelde ise tüm Ruslara karşı bir nefret beslemekteydi²⁸. Asafü'd-Devle'nin maiyetinde bulunan iki Gürcü kadının Griboyedov'a iltica için sığınma talebinde bulunması ardından Griboyedov, Asafü'd-Devle'ye kadınların kendilerine teslim edilmesini talep eden bir mektup yazdı. Asafü'd-Devle ise kadınların Gürcü asıllı olmadıkları ve Türkiye topraklarından getirildikleri dolayısıyla da Türkmençay Antlaşması'nın 13. maddesinde geçen vasıfları taşımadıkları iddiasındaydı. Feth Ali Şah da damadı gibi düşünüyordu. Ancak Şah'ın olayın netleşmesi adına kadınların teslim edilmesini ve Griboyedov'un gerçeği öğrendikten sonra onları tekrar iade edeceğine olan inancını oğlu Abbas Mirza'ya yazmış olduğu mektup vasıtasıyla öğrenmekteyiz²⁹. Hattı zatında bu kadınların ve Mirza Yakub'un uzun zaman öncesinde Müslüman olmuş olmaları Kaçar Devleti ve halk nazarında Türkmençay Antlaşması'nın ilgili maddesini geçersiz hâle getiriyordu. Daha Ağa Muhammed Han zamanından beri bir kısım Ermeni ve Gürcü, İran tabiiyetine girmiş ve bu kişilerin çoğu da Müslüman olarak İran uyruklu kimselerle evlenmişlerdi. Dahası bir kısmı da devlet erkânında ya da sarayda makam sahibi olmuşlardı. Griboyedov'un bu kişileri İran'ı terk etmeye ikna etmeye çalıştığına kani olan İranlılar bunu İslam ve aile hukukuna aykırı bir girişim olarak kabul ediyorlardı³⁰. Griboyedov nazarında ise artık ipler kopmuştu. Sığınmacıların iadesinin kendisinin ve temsil ettiği hükümetin prestijine hâle getireceğini düşünüyor ve geri adım atmaya yanaşmıyordu. Bu karara tek itiraz eden Çar'ın Dışiş-

²⁷ Kelley, *a.g.e.*, s. 188-189.

²⁸ Kelley, *a.g.e.*, s. 180-181.

²⁹ Feth Ali Şah mektubunda Abbas Mirza'ya olayı şöyle anlatmaktadır: “Allah Yar Han Kaçar'ın sarayına Türk vilayetinden getirilen iki Gürcü kadın köle de kendi ülkelerine dönmek isteğiyle Büyükelçi'ye talepte bulundu. Büyükelçi Allah Yar Han'dan hızlı bir şekilde kadınların kendisine teslim edilmesini istedi. Allah Yar Han, bu kadınların Türk Vilayetinden geldiklerini, Gürcü olmadıklarını ve bunun kanunlara aykırı olduğunu ilettili. Ancak Allah Yar Han'ın bu gerekçesi Büyükelçi nezdinde kabul edilmedi. Şah, ihtiyatlı davranarak Büyükelçi'yi rahatsız etmemek adına Allah Yar Han'dan kadınları Rus elçiliğine göndermesini emretti ve büyükelçinin kadınları sorguladıktan sonra onların Gürcü olmadıklarına kanaat getireceğine inandı. Allah Yar Han Şah'ın emrine uyarak kadınları gönderdi, ancak büyükelçi kadınları alkoyarak hizmetlileri geri yolladı.” Bkz. Fowler, *a.g.e.*, s. 206.

³⁰ *Tarih İran*, s. 324-325.

leri Bakanı Karl Robert Vasilyeviç Nesselrode oldu. Kont Nesselrode, antlaşma şartlarında bazı istisnaların olabileceğini ve Şah'ın iade talebinin yerine getirilmesi gerektiğini belirtti. Ancak Griboyedov'u ikna etmeyi başaramadı³¹.

Bununla birlikte Kaçar Hanedanı içinde Griboyedov'un misyonundan sapmasından ve Rus-İran ilişkilerinin çıkmaza sürüklenmesinden fayda sağlamayı uman bazı kişilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bunlardan biri sabık Başvezir Allahyar Han Kaçar Asafü'd-Devle, bir diğeri ise Feth Ali Şah'ın 7. oğlu olan ve o sırada Tahran valisi olarak görev yapan Mirza Ali Şah, namı diğer Zell-ul-Sultan'dır. Bu hanedan üyelerinin Ruslara karşı büyük bir düşmanlık besledikleri ve İngiltere ile dirsek temasında buldukları görülmektedir³². Zira Ruslar daha önce de belirttiğimiz gibi tahtın resmî varisi ve müstakbel İran Şahı olarak Abbas Mirza'yı işaret etmekteydiler³³. İran'ın Rusya ile olan rabıtasının daha da güçlenmesini istemeyen İngiltere'nin Kaçar Hanedanı içinde bir takım faaliyetlerde bulunması kaçınılmazdı³⁴. Nitekim Asafü'd-Devle ve Zell-ul-Sultan bu iş için biçilmiş kaftandı. İngiltere'nin İran Büyükelçisi McDonald'ın bizzat Asafü'd-Devle hakkında hükümetine vermiş olduğu rapor onun İngiltere çıkarlarına hizmet etmeye meyilli olduğunu göstermektedir. Raporda ayrıca Griboyedov'un faaliyetleri hakkında da bazı bilgiler verilmek suretiyle bu olayın üzerine gidilmesi gerektiği üstü kapalı olarak dile getirilmektedir³⁵. Diğer yandan Tahran Valisi Zell-ul-Sultan'ın da olayları yatıştırmak yerine Griboyedov ve heyetini suçlayıcı bir tutum sergilemesi de Tahran havalisinde bir Rus karşıtlığının körüklenmek istendiğine dair şüphelerimizi arttırmaktadır. Zell-ul-Sultan'ın Tebriz'deki Abbas Mirza'ya yazmış

³¹ Hopkirk, *a.g.e.*, s. 113.

³² Aslında İngiltere 1814 yılında yani ilk Rus-İran Savaşı sonrasında İran ile bir antlaşma yapmış ve Rusların Kafkasya'dan yapacakları saldırılara önlem almak için İran ordusuna maddi ve teknik anlamda destek sağlayacağı teminatını vermişti. Bu dönemde Abbas Mirza'nın da İngiliz yardımından ciddi anlamda faydalandığı görülmektedir. Bkz. Lang, *a.g.m.*, s. 318.

³³ İngiliz elçisinin 19 Eylül 1828 tarihli raporunda: "Asafü'd-Devle'nin kendisi ve tüm ailesi her zaman İngiltere devletine bağlı olarak çalışmışlardır. Ben Şah'ı gördüğümde Asafü'd-Devle'nin yeniden vezaret makamına getirilmesinin İran'ın istiklali için bir hizmet olacağını ülemek için bir fırsat bekliyorum" denilmektedir. Bkz. Rayin, *a.g.e.*, s. 172.

³⁴ Bir kısım Rus yazarın Griboyedov'un katledilmesinin bir İngiliz komplosu olduğu yönünde yayımlar yapmış olması dikkat çekicidir. Bkz. O. İ. Popova, *A. S. Griboyedov v Persii 1818-1825 gg. (po nozim dokumentam)*, Jizn i Znanie, Moskva 1929; V. T. Paşuto, *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A.S. Griboyedova*, v Sb. IZ, Tom. 24, Moskva 1947; S. V. Şostakoviç, *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A.S. Griboyedova*, Sotsialno-Ekonomiçeskaya literatura Publ., Moskva 1960.

³⁵ "Griboyedov bencil bir kişiliğe sahiptir. Daha 1819 yılında (1235 hic) 158 kişinin İran'dan Rusya'ya geri götürülmesi için görevlendirildi. Şimdi daha üst bir makamla tekrar geri dönmüş ve geride kalan kişilerin hepsini Rusya'ya götürmek istiyor. Rus memurlarını evlere ve sarayın haremine kadar göndermekten çekinmiyor. Hatta Asafü'd-Devle'nin evinde çalışan iki Gürcü bayanı da götürmek istiyor. Şurası aşikâr ki her zaman Asafü'd-Devle devlet işlerinde bizim (İngiltere) tarafımızda yer almıştır ancak ne yazık ki bu konuda biz ona yardım edemiyoruz". Bkz. Rayin, *a.g.e.*, s. 172.

olduğu mektupta Mirza Yakub'a sahip çıkılmasını sert bir dille eleştirdiğine şahit olmaktadır³⁶.

Artık katliam için tüm şartlar oluşmuştu. Zira halkın Ruslardan rahatsızlığı had safhaya ulaşmış, diğer yandan da Feth Ali Şah ve Griboyedov nezdinde istediğini alamayan Asafü'd-Devle işi mollalara havale etmişti. İşin bu kısmında Mirza Mesih Müctehid Esterabadi adındaki bir din âliminin ilginç bir biçimde olayları tırmandırdığı görülmektedir. Mirza Mesih halk arasında sevilen ve sözüne itimat edilen bir âlimdi. Hatta bir seferinde Mirza Yakub meselesinin çözümü kavuşturulması için Mirza Mesih Müctehid'in katılımıyla Maltzov ve Mirza Neriman eşliğinde bir toplantı planlanmış, ancak Mirza Mesih Müctehid hastalık bahanesiyle onu görmeyi reddetmişti³⁷. Mirza Mesih adamlarından birini elçiliğe yollayarak kadınların teslim edilmesini talep etti. Ancak bu talep de Griboyedov'un vetosuyla sonuçsuz kaldı³⁸. Kaçar devlet yetkilileri de artık olayın çığırından çıkmak üzere olduğunun farkındaydılar. Minuçehr Han, Griboyedov'a durumun kötüye gittiğini ve o gece elçilik binasında kalmamasını tavsiye etti. Ancak Griboyedov bu uyarıyı da ciddiye almadı³⁹.

Ertesi gün mollalar Tahran halkına çarşı ve pazar yerlerinin kapatılması ve halkın camilerde toplanması talimatını verdiler. Halk arasında zaten kökleşmiş haldeki Rus düşmanlığı, mollaların elçilikte alıkonulan kadınlar üzerinden yaptığı kara propaganda ile birleşince infialin boyutları her geçen saniye artmaya başladı. Halk (biri henüz on dört yaşında olan) kadınların elçilikte zorla tutulduğuna ve kendilerine uygunsuz muamele yapıldığına inandırılmıştı⁴⁰. Feth Ali Şah, Abbas Mirza'ya yazdığı mektubunda bu durumun İran'ın gelenekleri bakımından kabul edilemez olduğunu dile getirmektedir⁴¹. Zaten Şah'ın anlattıklarına bakılacak olursa iki taraf arasındaki ilk tartışmalar İranlı elçilik personeliyle Griboyedov'un adamları arasında baş göstermişti. Halkın elçilik binası etrafında toplanmaya baş-

³⁶ Zell-ul-Sultan Abbas Mirza'ya gönderdiği mektubunda Yakub hakkında: "*Mirza Yakub Rus elçilerine güvenerek İslam dinine, ulema ve füzelâyaya saygısızlık yapmıştır. Mısır ve İran halkına saygısızlık yapmış, bu nedenle hem toplum Yahem ulemayı kızdırmıştır*" demektedir. Bkz. Rayin, a.g.e., s. 172.

³⁷ Kelley, a.g.e., s. 189.

³⁸ Rayin, a.g.e., s. 175.

³⁹ *Tarih İran*, s. 325.

⁴⁰ Kelley, a.g.e., s. 189.

⁴¹ "*Ülkenin gelenekleri bir kadının yabancı bir erkeğin evinde kalmasına asla izin vermez, bu onun ailesi için bir utanç kaynağı olarak görülür. Kadınların tutulmasının yanında, Mirza Yakub, elçilik görevlileri için bir akşam partisi düzenledi ve bir hayat kadını eve götürdü. Gürcü kadınlar da Ruslarla karışık bu partiye getirildiler ve vaziyeti görünce matem tutmaya başladılar. Halk sabaha kadar bu şekilde mağdur edilen kadınların üzüntüsünü içinde hissetti*". Bkz. Fowler, a.g.e., s. 206-207.

laması felaketin habercisi gibiydi. Bu sırada en olmaması gereken durum gerçekleşti. Kalabalık arasında bulunan bir İranlı genç Elçilik muhafızı Kazakların birinin tüfeğinden çıkan kurşunla hayatını kaybetti⁴². Protestocular ölen gencin cesedini alarak camiye götürdüler. Burada mollalar tarafından halka “cihat” çağrısında bulunuldu. Gözü dönmüş kalabalık artık iyice kontrolden çıkmış bir biçimde elçilik binasına akın etti. Her geçen dakika büyüyen bu kalabalığı Griboyedov’un küçük Kazak muhafız birliğinin durdurması imkânsızdı. Bunun ölümcül bir durum olduğunu fark ederek sığınmacıları onlara teslim etmeye karar verdiler. Ama artık çok geçti. Dakikalar sonra mollalar tarafından kışkırtılan kalabalık binaya saldırdı. Kazak muhafızlar bir saatten fazla kalabalığı dışarıda tutmak için gayret ettiler ancak iki avluyu da işgal eden saldırganlar onları oda oda geri çekilmeye zorladılar. Kalabalığın arasında kalan ilk kurbanlardan biri Mirza Yakub oldu ve köşeye sıkıştırılarak paramparça edildi. İki kadına ne olduğu konusunda ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ruslar son olarak Griboyedov’un çalışma ofisinde bir süre daha direndiler. Birkaç Kazak bu süreyi uzatmak için var gücüyle mücadele etti. Ancak kalabalık kiremitleri kırarak tavandan içeri girmeyi başardı. Griboyedov son ana kadar elinde kılıcıyla mücadele etti ancak sonunda vahşice boğazlandı ve cesedi pencereden sokağa atıldı. Burada kafası bir kebab satıcısı tarafından kesildi ve tezgâhta halka teşhir edildi. Olayın ardından baş sekreter Maltzov ve üç Kazak muhafız dışında kalan 37 elçilik çalışanı hayatını kaybetti. Elçiliği basan öfkeli kalabalıktan da yaklaşık 80 kişinin bu olayda hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır⁴³.

Olayın ardından İranlı yetkililerin bir zaafi olup olmadığı konusu oldukça tartışılmıştır. Feth Ali Şah olayı duyar duymaz yardım için harekete geçtiğini ve telaş içinde iki ya da üç bin kişilik hassa kuvvetleriyle olay yerine geldiğini, ancak geç kaldığını ifade etmektedir⁴⁴. Ancak bazı kaynaklarda Zell-ul-Sultan’ın komutasında olay yerine intikal eden güvenlik güçlerinin öfkeli kalabalıkla karşı karşıya gelmemek adına olaya müdahale etmekten imtina ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır⁴⁵.

⁴² On altı yaşlarında olduğu söylenen protestocunun öldürülmesi olayında Griboyedov’un ateş emri verdiği konusunda olayın şahitlerinin hiçbir beyanı olmamıştır. Bkz. Kelley, *a.g.e.*, s. 191. Diğer yandan Feth Ali Şah ise mektubunda olayların başlamasını Griboyedov’un adamlarının kılıç ve silahlarla halka saldırarak birkaç kişiyi öldürmelerine bağlamaktadır. Bkz. Fowler, *a.g.e.*, s. 207.

⁴³ Kelley, *a.g.e.*, s. 190-194; Hopkirk, *a.g.e.*, s. 113. Bu olay hakkında ayrıca bkz. Muhammed Taki Lisan-ul Melk Sipehr, *Nasih-ul-Tevarih*, Tashih Cemşid Kiyanfer, I.C, Tahran 1377, s. 420-421; Rayin, *a.g.e.*, s. 175; *Tarih İran*, s. 325; Lang, a.g.m., s. 328.

⁴⁴ Fowler, *a.g.e.*, s. 207.

⁴⁵ Rayin, *a.g.e.*, s. 175.

Griboyedov'un Ölümünün Ardından Rusya-İran Diplomatik İlişkileri

11 Şubat günü yaşanan hadisenin iki taraf nezdinde de büyük bir şaşkınlık ve endişe yarattığı konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Bir düello sırasında elinden aldığı yara sayesinde teşhis edilen Griboyedov'un cansız bedeni Tiflis'e doğru yola çıkarken, Tiflis'te bulunan General Paskeviç, kuzeninin ve tüm Rus elçilik heyetinin katledildiği haberini Rusya'nın Tebriz Büyükelçisi Mr. Amburger'in kendisine göndermiş olduğu 21 Şubat 1829 (Jülyen takvimine göre 8 Şubat) tarihli raporla öğrendi⁴⁶. Ruslara yakınlığı ile bilinen ve iki taraf arasında yapılan antlaşma gereği müstakbel İran Şahı ilan edilen Abbas Mirza'nın bu olaydan duyduğu endişe ise kat ve kat fazla idi. Hemen General Paskeviç'e bir mektup yazarak, olaydan duyduğu şaşkınlık ve üzüntüyü ilettili. Abbas Mirza mektubunda böyle bir hadisenin vuku bulmasındansa kendisinin ve ailesinin yok edilmesini yeğleyeceğini belirttiikten sonra, olayın tamamen Tahran'da yaşayan cahil kimselerce tertip edildiğini, Şah'ın isteği doğrultusunda Maksud Mirza'yı kendisine İran hükümeti adına taziyelerini iletmek için göndereceklerini, eğer uygun görülürse Maksud Mirza'nın yanında baş sekreter Maltzov⁴⁷ da olduğu halde St. Petersburg'a vasıl olarak Rus İmparatoru'na durumdan duydukları derin üzüntüyü iletmek istediğini söylemekteydi⁴⁸. Diğer yandan Tebriz'de bulunan İran'ın İngiltere başkonsolosu Mc. Dolnald da İran Dışişleri Bakanı Mirza Ebulhasan Han İlcî'ye 21 Şubat 1829 tarihli bir mektup göndererek Rus diplomatik misyonuna karşı yapılan saldırıyı kınamış ve durumun Britanya hükümetine rapor edilmesini istemiştir⁴⁹.

Rus Hükümeti tarafında ise olay büyük bir dikkatle takip ediliyordu. Rus-

⁴⁶ Amburger raporunda Kaçarlı yetkililerden Mirza Musa Han tarafından kendisine bilgi verildiğini ve olayın arkasında Tahran'ın ruhani liderlerinin bulunduğunu iletmektedir. Kendisine verilen malumata göre Griboyedov'un sesler üzerine dışarı çıktığı ve kafasına aldığı taşlar sebebiyle hayatını kaybettiği, İran Hükümeti'nin kendisine tahsis ettiği konağın da yağma edildiği dile getirilmektedir. Bu sırada Şah'ın da halkın öfkesinden korkarak sarayında saklandığı, şehrin büyük bir yağma hareketine sahne olduğu da belirtilmektedir. Abbas Mirza'nın yaşananlardan duyduğu üzüntü ve kaygı da Amburger'in dile getirdiği bir başka husustur. İran-Rusya ilişkilerinin bir düzene girmesi için büyük mesai harcayan Abbas Mirza'nın Şah'a mektup yazarak sorumluların derhal bulunarak Tiflis'e gönderilmesi hususunda ricada bulunduğu söylenmektedir. Bkz. "Amburger'in General Paskeviç'e 8 Şubat 1829 tarihli raporu", N°: 35, *Akt, Sobranne Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiey (AKAK)*, Tom. VII, Tiflis 1878, s. 671-672.

⁴⁷ Baş Sekreter İvan Sergeevič Maltsov Feth Ali Şah'ın arzusu doğrultusunda İran heyetiyle birlikte St. Petersburg'a giderek Kaçar Devleti lehine şahitlik yapmıştır. Bkz. Güzidey-i Esnadî, *Siyasi İran ve Osmanî*, Cilt I, Yayın Evi Defteri Mutaliat Siyasi ve Beynolmelali, Tahran 1369, s. 27.

⁴⁸ Abbas Mirza'nın General Paskeviç'e yazdığı mektup hakkında bkz. Fowler, *a.g.e.*, s. 209-211.

⁴⁹ "Mc. Donald'ın Mirza Ebulhasan Han'a 21 Şubat 1829 tarihli mektubu", Tebriz, *Akt, Sobranne Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiey (AKAK)*, Tom. VII, Tiflis 1878, s. 672-673.

lar nazarında olayın yarattığı ilk intiba bunun bir İngiliz ya da Osmanlı komplosu olabileceği yönündeydi⁵⁰. Ancak baş sekreter Maltzov'un Griboyedov ve bazı elçilik çalışanlarının yapmış olduğu tahrik edici davranışlar konusunda ifadeler vermesi, İran tarafının olayı büyük bir üzüntüyle karşılayarak suçluların derhal cezalandırılacağı konusunda teminat vermesi ve belki de daha mühimi Rusya'nın o sırada Osmanlı Devleti'ne karşı yürütmekte olduğu savaş⁵¹, Griboyedov'un katledilmesini Ruslar nazarında bir savaş nedeni olmaktan çıkarıyordu. Rusya'nın yeniden güvenini kazanma konusunda işi şansa bırakmayan Feth Ali Şah ise torunu Hüsrev Mirza başkanlığındaki bir heyeti St. Petersburg'a göndererek en üst düzeyde affını talep etti. Hüsrev Mirza, İmparator Nikolay'ın affına mazhar olabilmek adına Nadir Şah döneminden bu yana İran hazinesinin en gözde parçası olan "Şah Elması"nı taktim etmesi ve dahası kılıcını İmparatora uzatarak Griboyedov'un canına karşılık kendi hayatını ortaya koyması Kaçar Hanedanı'nın bu işten sıyrılmak için her türlü yolu denediğini göstermektedir⁵².

İmparator Nikolay ve Rus hükümetinin Feth Ali Şah ve Abbas Mirza'nın girişimlerinden tatmin olduğu görülmekle birlikte General Paskeviç'in bu konuyla ilgili şüpheleri bulunmaktaydı. Paskeviç'in 23 Şubat 1829 tarihli Rus Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode'a yazmış olduğu "gizli" ibareli mektupta İran hükümetinin Griboyedov'un katledilmesi ile halkına Ruslardan çekinmedikleri ve Rusya'nın zannedildiği kadar güçlü bir devlet olmadığı mesajını vermek istediğini dile getirmekteydi⁵³. Ancak İran ile ilişkilerin bozulmasına tahammülü olmayan Rus İmparatoru Nikolay, güvendiği asilzadelerden Knyaz Nikolay Andreeviç Dolgorukov

⁵⁰ Diğer taraftan Rusya ile savaş durumunda olan Osmanlı Devleti de olayları yakından takip etmekteydi. 12 Zilhicce 1244 (2 Haziran 1829) tarihli hatt-ı hümayunda Osmanlı'nın İran Müdür-i Umumu Ağa Mehmet vasıtasıyla Rusya ve İran arasında vuku bulan bu garip hadiseden haberdar olduğu, İran ahalisinin Rusya aleyhine teşviki için İran canibine bir memur irsal olunması istendiği ve bu iş için de Tezkire-i Sani Tayyibi Efendi'nin memur edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hattı Hümayun (HAT)*, 795/ 36896, 29 Zilhicce 1244.

⁵¹ Burada ilginç bir husus da yaşanan hadisenin ardından Osmanlı Devleti'nin İran ile Ruslara karşı bir ittifak kurma arayışına girmesidir. Bu iş için memur edilen Tezkire-i Sani Tayyibi Efendi'nin 13 Muharrem 1245 (15 Temmuz 1829) tarihli şukkasında hükümete ilginç bir rapor verdiği görülmektedir. Rapora göre İran canibine elçi tayin edilen Tayyibi Efendi, daha vazifesine başlamadan evvel Erzurum'da Hasankale'ye hücum eden Rus askerleri arasında İran askerinin bulunduğu dair gözlemlerini iletmekte ve İran ile kurulması istenen ittifaktan pek hayır gelmeyeceğini ifade etmektedir. "*Düşman-ı din arasında İran ahalisi olduğu mütevatır ve meşhud olunduğundan kulları hafıyyeten memuriyetime dair feth-i kelim eylediğimde defterdar efendi ile beraber şirk-i memuriyetiniz tamam oldum. Bundan sonra Acem'den ne hayr memuldür*". Bkz. BOA, *HAT*, 812/37241, 13 Muharrem 1245.

⁵² Kelley, *a.g.e.*, s. 201.

⁵³ "General Paskeviç'in Nesselrode'a 23 Şubat 1829 tarihli mektubu, №:18", (Gizli), *Aktı, Sobrannye Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiye (AKAK)*, Tom. VII, Tiflis 1878, s. 673-674.

başkanlığında bir heyeti Tahran'a göndererek diplomatik ilişkilerin kaldığı yerden devam ettirilmesi talimatını verdi. 1829 yılının Temmuz ayında (Muharrem 1245) Tahran'a varan Rus elçilik heyeti Şah'ın iyi niyetine karşılık olarak Türkmençay Antlaşması'nın 6. maddesi gereğince İran'ın ödemesi gereken savaş tazminatında (10 kurur Tuman) yarı yarıya indirim yapıyor, kalan kısmını da 5 yıl sonrasına erteliyordu⁵⁴. Şah'ın fermanı ile olayın önde gelen faillerden Rıza Kulu Beğ adındaki zat ölüm cezasına çarptırıldı. Ancak halkın itibarına sahip Mirza Mesih Müctehid Estarabadi'nin cezalandırılması çok da kolay değildi. Ruslara onun sürgüne gönderileceği belirtildikten sonra Şah kendisini yanına çağırarak onun bir süreliğine Atabat-ı Aliyyat'a⁵⁵ gönderileceğini söyledi. İlk etapta bu teklifi kabul eden Mirza Mesih, daha sonra kendisinin Ruslara teslim edileceği endişesiyle müritlerini imdada çağırması da fayda etmedi ve Tahran'dan sürgün edildi⁵⁶.

Sonuç

11 Şubat 1829 tarihinde Tahran'da gerçekleşen Rus Elçiliği baskını, öncesi ve sonrası ile çok iyi değerlendirilmesi icap eden bir hadisedir. Öncelikle Rus heyetinin başında bulunan Aleksandr Griboyedov'un edebiyatçı kimliğinin yanında Rus-İran savaşlarında aktif olarak rol almış olması, onun tecrübelerinden faydalanma hususunda Kafkasya askerî valisi ve aynı zamanda Griboyedov'un kuzeni olan General İvan Födoroviç Paskeviç'i oldukça umutlandırmıştı. Ancak bu tercihin çok da isabetli olmadığı daha heyetin Tahran yolunda karışmış olduğu hadiseler vasıtasıyla açıkça anlaşılmaktadır. Griboyedov'un başlıca misyonu, İranlı muhataplarını kendi tarafına çekerek onları Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş açmaya ikna etmektir. Bu konuda en büyük destekçileri de Türkmençay Antlaşması hükümlerince Feth Ali Şah'ın resmî varisi olarak tescillenen Abbas Mirza idi. Ancak Rusların bu şekilde bir tercih yaparak Kaçar Hanedanı içinde Abbas Mirza'yı muhatap kabul etmeleri de Griboyedov'un diplomatik misyonu bakımından bir risk anlamına geliyordu. Zira hanedan içinde sabık baş vezir Asafü'd-Devle ve Feth Ali Şah'ın oğullarından Tahran Valisi Zell-ul-Sultan gibi kimseler İngiliz Büyükelçisi McDonald ile irtibat hâlindeydiler ve Ruslara karşı büyük bir düşmanlık beslemekteydiler. Griboyedov'un kendisi de böyle bir durumdan endişe ettiğini defalarca Paskiyeviç'e rapor ettiğini görüyoruz. Rusların bu şekilde taraf-

⁵⁴ Şemim, *a.g.e.*, s. 106.

⁵⁵ Atabat-ı Aliyyat: Şiilerin Irak'ta bulunan ve kutsal sayılan imam mezarlarına genel olarak bu isim verilmektedir.

⁵⁶ Şemim, *a.g.e.*, s. 107.

girane bir biçimde başlayan diplomatik misyonuna bir de Griboyedov'un neden olduğu tahrik edici tutumlar eklenince Tahran'da Rus aleyhtarı bir havanın esmesi kaçınılmaz hâle geliyordu. Griboyedov'un, Kaçar devlet protokolünü görmezden gelerek Feth Ali Şah'ın kendisine karşı saygısızlık olarak addedeceği davranışlar içine girmesinin yanında, bir de Türkmençay Antlaşması'nın 13. maddesi uyarınca bir kısım İran vatandaşını iltica etmek üzere himaye altına alması, ilişkileri daha da gerdi. Özellikle üç kişi, hırsızlıktan hüküm giymiş eski bir saray görevlisi ve Asafü'd-Devle'nin maiyetindeki iki kadın Rus aleyhtarı İran ricaline istediği fırsatı fazlasıyla veriyordu. Sonradan Müslüman olduğu bilinen bu kadınların Ruslar tarafından zorla alıkonduğu haberi mollalar vasıtasıyla halka empoze edilerek Tahran halkının sokaklara dökülmesi temin edildi. Griboyedov'un bir diğer önemli hatası da şeriat kurallarını ve içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını çok iyi kavrayamaması idi. Sonuçta Rus aleyhtarı kamuoyu ve olayın diğer aktörleri istediğini aldı. Griboyedov'un heyetindekilerden baş sekreter Maltzov (ki kendisi daha sonra Feth Ali Şah'ın isteği doğrultusunda İran lehine şahitlik yapmıştır) ve üç Kazak muhafız dışında tüm çalışanlar halk tarafından vahşi bir şekilde katledildiler. Olayın ardından Feth Ali Şah'ın Tebriz'de bulunan veliahdı Abbas Mirza vasıtasıyla Ruslarla temasa geçmek istediğine ve iki taraf arasında yoğun bir mektup trafiğinin yaşandığına şahit olmaktadır. Feth Ali Şah'ın torunu ve Abbas Mirza'nın oğlu olan Hüsrev Mirza'nın İran'a yapmış olduğu taziye ziyareti ve Rus İmparatoru I. Nikolay'ın talimatıyla Knyaz Dolgorukov başkanlığında Tahran'a gönderilen Rus diplomatik heyetinin temasları neticesinde iki ülke arasındaki kriz bir nebze olsun yatıştırılmıştır. Krizin sonlandırılmasında en büyük amil ise hiç şüphesiz Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaş hâlinde bulunmasıydı. Bunun yanında Griboyedov'un hatalı davranışları, İngiltere'nin olayların başlamasındaki rolü konusundaki şüpheler ve İran Hükümeti'nin olayın yaralarını sarma ve suçluları cezalandırma konusunda vermiş olduğu teminat Rusya cephesinde hafifletici sebepler olarak algılanarak savaşa lüzum görülmediği anlaşılıyor. Ancak İran'ı Osmanlı ile savaşa sokmak için yola çıkan Griboyedov ve heyetinin Rusya ve İran arasında bir savaşa neden olacak şekilde böylesine elim bir olayın ortasında kalması da tahmini mümkün olmayan oldukça sıra dışı bir olay olarak tarih sayfalarındaki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

Resmi Belge Koleksiyonları

Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoi İmperii (PSZ), Sobr: 1, Tom. 21, Sankt-Peterburg 1830.

Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoi İmperii (PSZ), Sobr: 2, Tom. 3, Sankt-Peterburg 1830.

Akti, Sobranie Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiye (AKAK), Tom. VI, Çast. I-II, Tiflis 1874.

Akti, Sobranie Kavkazskoy Arheograficeskoy Kommissiye (AKAK), Tom. VII, Tiflis 1878.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT)

Kitap Makale

Avery, Peter, *Tarih Muasır İran*, Çev: Muhammed Rafî Mehrabadi, Cilt I, Tahran 1379.

Fowler, George, *Three Years in Persia: With Travelling Adventures in Koordistan*, Vol. I-II, London 1841.

Güzidey-i Esnadı Siyasi İran ve Osmani, Cilt I, Yayın Evi Defteri Mutaliat Siyasi ve Beynolmelali, Tahran 1369.

Hopkirk, Peter, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha International, London&New York 1992.

Kelly, Laurence, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, Tauris Parke Paperbacks, New York 2006.

Lang, David M., "Griboyedov's Last Years in Persia", *The American Slavic and East European Review*, Vol. 7, N°. 4, December 1948, s. 317-339.

Paşuto, V. T., *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A. S. Griboyedova*, v Sb. IZ, Tom. 24, Moskva 1947.

Popova, O. İ., *A. S. Griboyedov v Persii 1818-1823 gg. (po novum dokumentam)*, Jizn i Znanie, Moskva 1929.

Potto, V. A., *Kavkazskaya Voyna (Yermolovskoe Vremya)*, Tom. II, Moskva 2007.

Puşkin, Aleksandr Sergeeviç, *Erzurum Yölcülüğü*, Çev: Ataol Behramoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Rayin, İsmail, *Hukuk Begiran İngilis Der İran*, Tahran 1373.

Sipehr, Muhammed Taki Lisan-ul Melk, *Nasih-ul-Tevarih*, Tashih Cemşid Kiyanfer, I.C, Tahran 1377.

Şemim, Ali Asker, *İran Der Devreye Saltanate Kacar*, Müdebbir Yayınları, 7. Baskı, Tahran 1375.

Şostakoviç S. V., *Diplomatıçeskaya Deyatelnost A. S. Griboyedova*, Sotsialno-ekonomiçeskaya Literatura Publ., Moskva 1960.

Tarih İran (Devreye Avşar, Zend, Kacar) The Cambridge History of Iran Mecmua-sından, Yayına Hazırlayan: Peter Avery, Çev: Morteza Sağebfar, Tahran 1387.

Yermolov, A. P., *Zapiski (Notlar)*, Moskva 1868.